

Fiber genom den gropkeramiska Fagervikboplatsen

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning L2012:7296 (Krokek 23:1)
Fagervik 1:25
Krokeks socken
Norrköpings kommun
Östergötlands län
Östergötland

Sigourney Nina Navarro

Fiber genom den gropkeramiska Fagervikboplatsen

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning L2012:7296 (Krokek 23:1)

Fagervik 1:25

Krokeks socken

Norrköpings kommun

Östergötlands län

Östergötland

Sigourney Nina Navarro

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2020

Samtliga foton av Sigourney Nina Navarro.

Omslag: Första skärvan av gropkeramik som framkom i schakt 16 inom Fagervikboplatsen.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-903-5

Tryck: JustNu, Västerås 2020

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Syfte	5
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Tidigare undersökningar	7
Metod och genomförande	8
Undersökningsresultat	9
Fynd	11
<i>Ben</i>	11
<i>Keramik</i>	11
Utvärdering	12
Referenser	13
Litteratur	13
Digitala källor	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14
Bilagor	15
Bilaga 1. Schakttabell	15
Bilaga 2. Fyndtabell	16
Bilaga 3. Keramikanalys	17

Figur 1. Undersökningsområdet markerat med en blå ring. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har mellan den 16 mars och 2 april 2020 utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i området kring Marmorbruket vid Kolmården i Norrköpings kommun.

Den berörda sträckan som undersöktes var cirka 771 meter lång och löpte från Kvarsebovägen i väster och fortsatte längs med Marmorbruksvägen åt öster. Vid Marmorbruket gick sträckan söderut utmed Kalkungsvägen, och rakt genom den kända gropkeramiska boplatsen vid Fagervik som undersöktes omfattande av Axel Bagge 1935–1936 (Bagge 1937) och som idag domineras av skog och en asfalterad bilväg (figur 3). Arkeologiskt intressanta föremål påträffades endast inom Fagervikboplatsen, där keramik och enstaka brända ben förekom i ett omrört lager.

Inledning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fastigheten Fagervik 1:25 i Krokeks socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Anledningen var att Sweco Energuide AB, på uppdrag av Skanova AB, planerade att förlägga en fiberkabel i området kring Marmorbruket vid Kolmården i Norrköpings kommun för att förstärka den befintliga triangelstrukturen mellan Stockholm, Göteborg och Malmö. Platsen ligger inom och i nära anslutning till den gropkeramiska boplatsen vid Fagervik (L2012:7296).

Undersökningen utfördes den 16 mars–2 april 2020 på uppdrag av och efter beslut av Länsstyrelsen Östergötland (Lst dnr 431-3064-2019, beslutsdatum 2019-03-07). Stiftelsen Kulturmiljövårds projektledare för undersökningen var Marcus Asserstam. Fältarbetet utfördes av Sigourney Nina Navarro som även har sammanställt denna rapport.

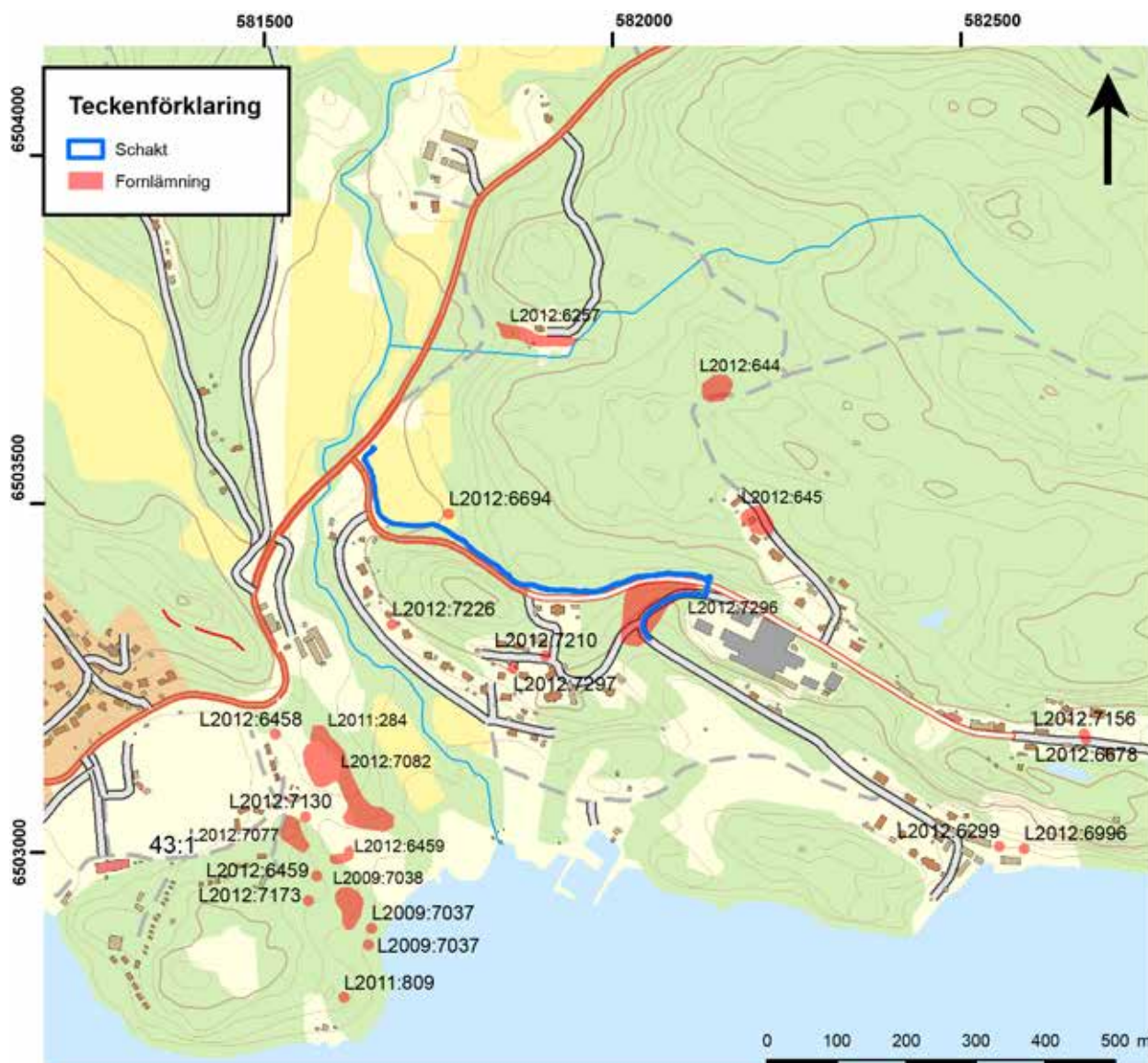
Syfte

Syftet med schaktningsövervakningen var främst att tillse att fornlämning berördes i så liten utsträckning som möjligt. De lämningar som eventuellt framkom vid schaktningen skulle dokumenteras avseende karaktär och omfattning, samt om möjligt daterats.

Topografi och fornlämningsmiljö

De berörde fastigheterna ligger i Krokeksområdet i Norrköpings kommun, vilket idag präglas av ett komplext landskap med en serie terrasser och gipar som utgör lämpliga lägen för boplatser från stenåldern. SGU:s beräkningar av strandlinjeförskjutning visar att strandnära boplatser i området kring Krokek troligen uppträdde för 10 000 år sedan, då Krokeksbassängen uppgick till dessa nivåer. Detta kan även bevitnas genom en tät mesolitisk fornlämningsmiljö kring Krokeksbukten som under tidigmesolitikum var omgiven av en örrik skärgård.

Undersökningssträckan löper genom Fagervik i Kolmården, där större delar av området är mycket kuperade med berg och skogklädd mark på varierande höjd (figur 2). Ett mindre vattendrag i nord-sydlig riktning rinner väster om undersökningsområdet och strax norr finns tre kända mesolitiska boplatser (L2012:6257, L2012:644 och L2012:645)

Figur 2. Kända fornlämningar i området är markerade med rött. Undersökningssträckan är markerad med blått. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

som är belägna 40–65 meter över havet. Vidare har lösfynd också gjorts kring Krokeksområdet, där stenyxor har hittats vid Marmorbruket (L2012:7210, L2012:6694 och L2012:7209), slagen flinta vid fornlämning L2012:7209, och kvartsitavslag intill fornlämning L2012:7223 – fyndplatser som anses utgöra flera bra boplatsslagen (Kennebjörk 2016).

Flera gravfält med gravar och intilliggande boplatsslamningar (L2012:7082, L2011:284, L2009:7034, L2011:809, L2012:7077, L2012:7130, L2012:6458, L2012:6459 och L2012:7173) finns sydöst om undersökningsområdet. Kända fornlämningar från senare tidsperioder representeras av minnesstenar (L2012:6678, L2012:7156), ett skålgropsblock (L2012:7297) och två kalkungsruiner (L2012:6996 och L2012:6299).

Fagervikboplatsen (L2012:7296) ligger i direkt anslutning till undersökningsområdet och anses vara en av landets största och mest kända gropkeramiska boplatser. Den dateras till yngre stenålder (mellanneolitikum, 3300–2300 f.Kr.) och är belägen 23–40 meter över havet vilket innebär att boplatsen har varit strandbunden redan under tidigneolitikum. Liknande boplatser som är belägna vid lägre höjd över havet tolkas vara strandbundna, där bosättningarna följer den vikande strandlinjen (Åkerlund 1996).

Figur 3. Delar av Fagervikboplatsen idag (L2012:7296), täckt av skog och med en bilväg. Foto från sydöst.

Tidigare undersökningar

Genom åren har flera arkeologiska undersökningar i Krokeksområdet visat på förekomsten av välbevarade fornlämningar. Nya fyndplatser har även påträffats i senare tid genom riktade inventeringar av landskapet (Åkerlund 1996; Andersson & Hammar 2002; Wikell 2005; Rolöf 2006). Schaktningsövervakningar har även tidigare utförts längs delar av den aktuella undersökningssträckan där fyndmaterialet har daterats till mellanneolitikum A, delvis 3320–3020 (68,2%) och 3340–2930 (95,4%) cal. BC (Kennebjörk 2016).

Fagervikboplatsen har tidigare undersökts vid flera tillfällen, första gången 1927. Det var dock först med Axel Bagge 1935 och 1936 (Bagge 1937) samt Mats Larsson 1994 som mer omfattande undersökningar utfördes. Fyndmaterialet från Bagges undersökningar ligger till grund för kronologin Fagervik I–IV, som än idag används för hela den gropkeramiska kulturen.

Larssons undersökning fokuserade på den nordöstra delen av boplatsen, och föranledes av en VA-ledning som skulle grävas ner. I schaktet som var drygt 20 meter långt påträffades omfattande mängder fynd och fyra stratigrafiskt skilda lager inom boplatsen. Fyndmaterialet från undersökningen bestod främst av keramik, drygt 4 kilo, men även av kvarts och andra stenmaterial. Benmaterial som bestämdes härröra från bäver, säl och fisk framkom också i fyndmaterialet, och belyser den kustnära belägenheten till boplatsen (Larsson 1995).

Metod och genomförande

Undersökningen genomfördes som en schaktningsövervakning. Förekomsten av störningar samt geografiskt läge påverkade hur den planerade sträckan för ledningen skulle prioriteras. Den sista planerade sträckan schaktades utan arkeolog. En bedömning gjordes på plats där området ansågs ha liten potential att innehålla arkeologiska lämningar på grund av mycket störningar från vägbyggandet. Den sammanlagda sträckan var ungefär 100 meter lång.

Schaktningsövervakningen genomfördes längs en sträcka på cirka 771 meter med en smal skopa (40 cm bred), och schakten grävdes till en djup av 0,60–0,80 meter (figur 7). Jordlagren grävdes bort i tunna skikt. Det omrörda lagret som påträffades i schaktet genomgrävdes och fyndförekomsten av ben och keramik dokumenterades för att notera spridningen (figur 5). Beskrivningar av alla schakt finns i bilaga 1.

Dokumentationen gjordes genom inmätningar med RTK-GPS, kontinuerlig fotografering och beskrivningar. Alla fynd mättes in, rengjordes och registrerades. Fynden förvaras hos Stiftelsen Kulturmiljövård i väntan på beslut om slutlig fyndfördelning.

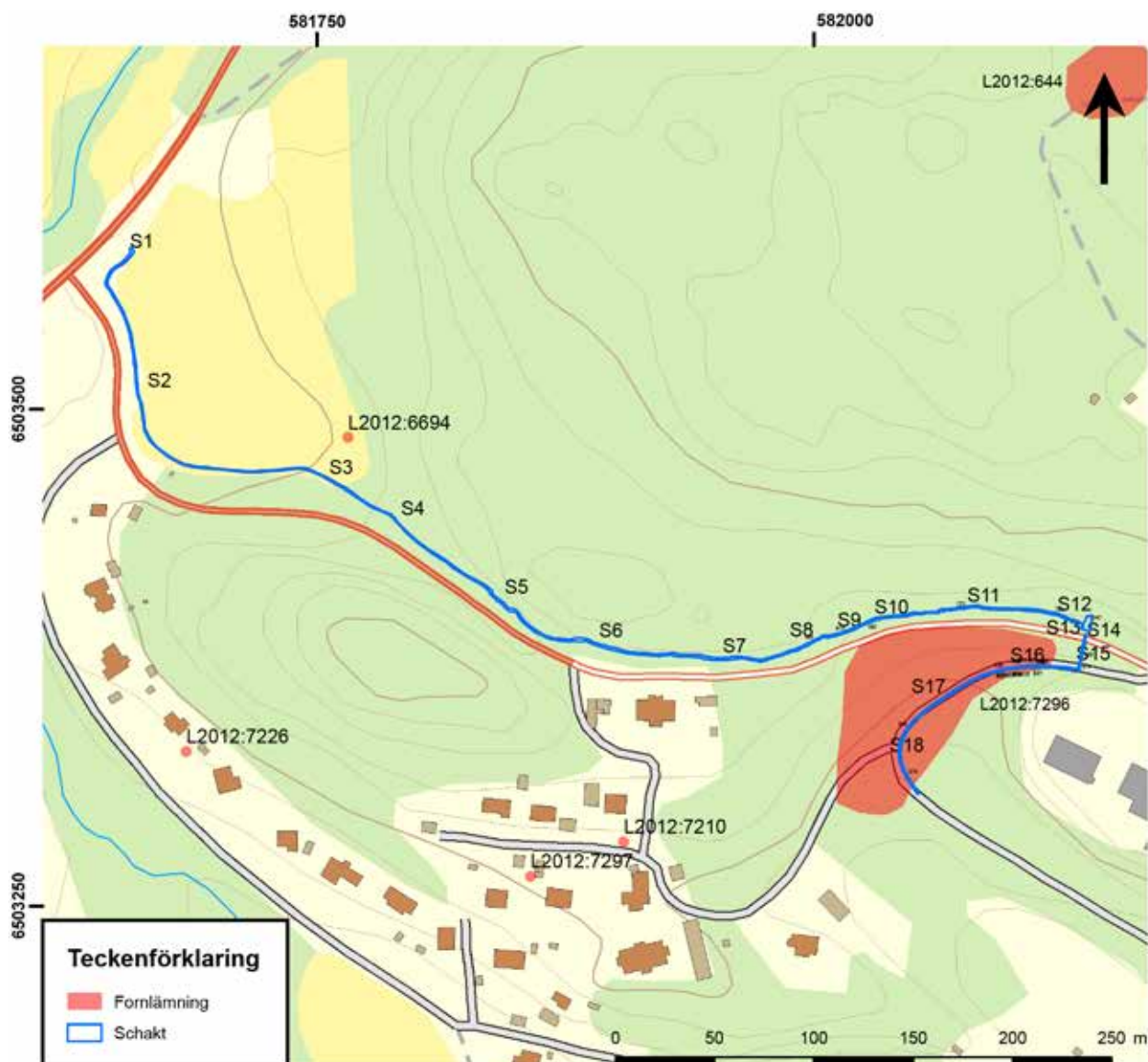
Keramikerna har analyserats av Nathalie Hinders på Stiftelsen Kulturmiljövård, och en osteologisk analys utfördes av Sigourney Nina Navarro med hjälp av Stiftelsen Kulturmiljövårds osteologiska referenssamling.

Undersökningsresultat

Hela exploateringssträckan delades in i sammanlagt 18 schakt (figur 4–5) och undersöktes under två veckor från mitten av mars 2020 till tidig april 2020.

Skogen utmed Marmorbruksvägen åt öster avverkades för att ge en noggrann besiktning av sträckan, dock var terrängen i det här området alltför brant och blockrik för att utgöra ett lämpligt boplatsläge och gavs lägre prioritet att innehålla intressanta lämningar. I schakt 14, där den berörda sträckan vid Marmorsbruket svänger söderut utmed Kalkungsvägen, drogs fiberkabeln med styrd borrhning under asfalten för att skydda bilvägen från skada.

Resultaten från schaktningsövervakningen visade att stora delar av undersökningssträckan var störda eller omrörda av tidigare ledningsschakt och vägarbete, då den nya fiberkabeln grävdes ner i gamla schakt eller precis intill bilvägen. På vissa delar av sträckan, strax intill Fagervikboplatsen, påträffades även produktionsavfall från Marmorbruket.

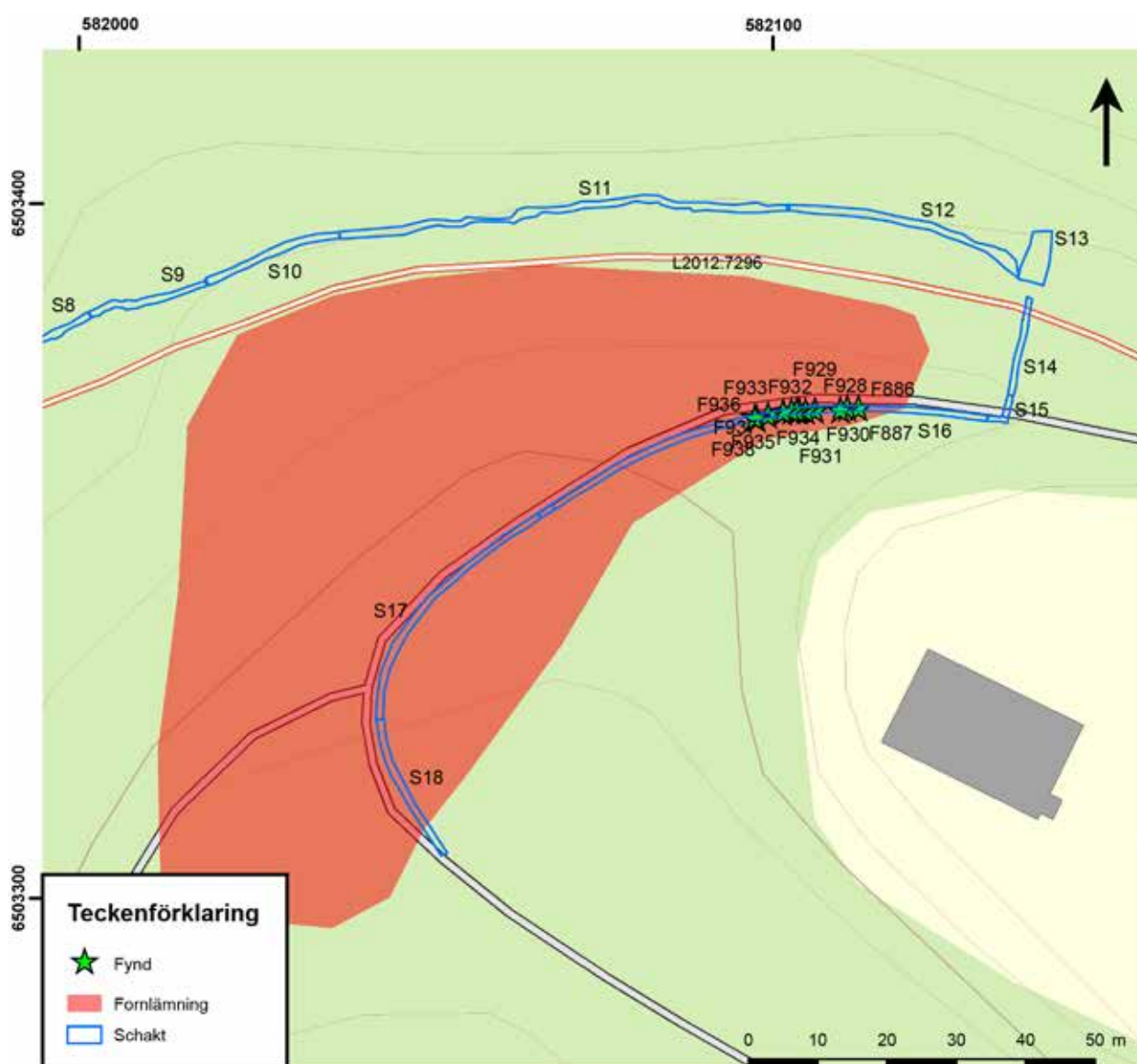

Figur 4. Undersökningssträckan är markerad med blått och i bakgrunden syns kända fornlämningar i området markerade med rött. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:3 500.

I endast ett av schakten, schakt 16, påträffades fynd av keramik och brända ben i ett omrört lager tillsammans med ett fåtal recenta fynd från tidigare markingrepp. Schakten drogs alldeles intill bilvägen (figur 8) och visade därför på stora störningar från vägbygget. Fynden påträffades i ett omrört lager av grå och rödbrun siltblandad sand med lite smågrus vid ungefär 0,12–0,35 meters djup och låg spridda över en sträcka på ungefär 30 meter. Totalt blev 13 fynd inmätta, där flera skärvor hamnade i samma fyndpåse.

Schakt 17 och 18, som löpte utmed Kalkugnsvägen, grävdes inom utbredningen för Fagervikboplatsen men inget av intresse hittades i schakten. Under torvlagret framkom orangebrun sand med inslag av enstaka mellanstora stenar (0,12–0,17 meter stora).

I de övriga schakten framkom inga fynd eller något av antikvariskt intresse.

Figur 5. Undersökningssträckan är markerad med blått och i bakgrunden syns kända fornlämningar i området markerade med rött. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:3 500.

Fynd

Det arkeologiskt intressanta fyndmaterialet som framkom inom Fagervikboplatsen, i schakt 16, var mycket litet och bestod främst av enstaka brända ben och 24 skärvor med en sammanlagd vikt av 212,4 gram.

Ben

Benmaterialet (F887) bestod av totalt sex små brända däggdjursben som inte har kunnat identifieras till art, och varierande i storlek från 1,5 till 3,1 cm (figur 6). Den sammanlagda vikten uppgick till 4,42 gram. Benfragmenten var små och vitbrända, där fem av dem har identifierats som rörben och ett har identifierats som platt ben.

Ett mindre rörbensfragment har observerats med en ledyta, dock har ingen säker bedömning av art eller benslag kunnat göras. Ingen av benen valdes ut för ¹⁴C-datering då benmaterialet hittades i ett omrört lager, vilket inte anses vara en sluten kontext.

Figur 6. Benmaterialet (brända ben) från det omrörda lagret i schakt 16. Skala 2:1.

Keramik

Keramikerna analyserades av Nathalie Hinders på Stiftelsen Kulturmiljövård. Totalt påträffades 24 skärvor med en sammanlagt vikt av 212,4 gram. Tretton skärvor registrerades med dekor av groprader och fiskbensmönster, och en av skärvorna utmärkte sig som avvikande från resten av materialet.

Materialet har registrerats avseende gods-, kärl- och dekortyp, tjocklek, vikt och antal. Under analysen tilldelades fynden nya nummer. För ytterligare information, se bilaga 3.

Utvärdering

Syftet med undersökningen var i första hand att tillse att fornlämningar berördes i så liten omfattning som möjligt. Där detta inte var möjligt skulle lämningar dokumenteras och beskrivas avseende karaktär och omfattning. Lämningar skulle även dateras där detta var möjligt.

Trots att inga lämningar påträffades har undersökningen kunnat visa att fyndmaterial framkommer även i de områden som har utsatts för tidigare markingrepp.

Figur 7. Exempel på schaktets utbredning i schakt 2 och 3. Foto från sydöst.

Figur 8. Delar av schakt 16 är uppgrävd. Här påträffades fynd av keramik och brända ben, samt recenta fynd. Foto från nordöst.

Referenser

Litteratur

- Andersson, H. & Hammar, D. 2002. *Arkeologisk inventering i västra Kolmården*. Projektet "Människan i det tidiga landskapet". SAR Field Studies 8. Stockholm
- Bagge, A. 1937. *Stenåldersboplatsen vid Fagervik i Krokeks socken*.
- Kennebjörk, J. 2016. *Gropkeramik vid Marmorbruket*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Fagervik 1:9 m.fl. Marmorbrottet 1:31. Bränntorp 1:8. Krokek socken. Norrköpings kommun. Östergötland. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2016:49.
- Larsson, M. 1995. *Fagervik – en klassisk gropkeramisk boplats*. Arkeologisk undersökning. RAÄ 23. Krokeks socken. Norrköping kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet UV Linköping 1995:21.
- Rolöf, M. 2006. *Stenålder vid Marmorbruket. Två nypåträffade mesolitiska boplatser i Krokeksområdet*. RAÄ 23, Fagervikboplatsen. Marmorbrottet 1:10, 1:33, 1:34. Krokeks socken. Norrköping kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet UV Öst 2006:8.
- Wikell, R. 2005. Many Mesolithic Sites along the Shores. Some Results from Surveys in Kolmården and Vikbolandet, Östergötland in Eastern Central Sweden. I: Gruber, G. (red.) *Identities in Transition. Mesolithic Strategies in the Swedish Province of Östergötland*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Skrifter 64. Linköping.
- Åkerlund, A. 1996. *Human Responses to Shore Displacement. Living by the Sea in Eastern Middle Sweden during the Stone Age*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska skrifter 16. Stockholm.

Digitala källor

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS)

www.fmis.raa.se

Sveriges geologiska undersökning (SGU)

www.sgu.se

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM18046
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-1400-18, 2018-03-14
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
<i>Undersökningsperiod:</i>	16 mars–2 april 2020
<i>Exploateringsyta:</i>	Cirka 880 löpmetrar
<i>Personal:</i>	Marcus Asserstam (projektledare) Sigourney Nina Navarro
<i>Landskap:</i>	Östergötland
<i>Län:</i>	Östergötland
<i>Kommun:</i>	Norrköping
<i>Socken:</i>	Krokek
<i>Fastighet:</i>	Fagervik 1:25
<i>Fornlämning:</i>	L2012:7296 (Krokek 23:1)
<i>Fastighetskarta:</i>	65F 01S Kolmården
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	N6503580–6503306/E581656–582053
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmätningssätt:</i>	RTK-GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Inga dokumentationshandlingar utöver denna rapport.
<i>Fynd:</i>	Fynden F886–930, 932–936 och 938 förvaras hos KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Markslag och topografiskt läge	Bredd (m)	Djup (m)	Fynd	Anmärkning
1	Schakt i organiska jordar	0,40	0,80	–	Beläget öster om bilvägen i Kvarsebovägen och svänger sydöst utmed Marmorbruksvägen. Fyllningen bestod av diftfört ljusbrunt grus inblandat med stenar (0,03–0,06 m). Vid ungefär 0,60 m djup framkom grå steril lera. Flera äldre kablar för el och ett dräneringsrör påträffades i schaktet.
2	Schakt i organiska jordar	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Ca 0,08 m grästorv, därunder grå lera. Homogent. Flera dräneringsrör och äldre kablar för el påträffades i schaktet.
3	Schakt i organiska jordar och i skog	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Överst ca 0,07 m grästorv. Därunder grå homogen lera, som successivt gick över till ett gulbrunt lager av grus och småstenar mot öster. Detta har tolkats som övergången till en möjlig strandlinje. Från nordväst till öst observerades en gradvis höjning i landskapet.
4	Schakt i skog och på berggrund	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Ca 0,07 m grästorv, därunder ett gulbrunt lager av grus och småstenar. Detta lager fick en successiv övergång till ett gulorange sandlager mot öster. Under sandlagret, vid 0,44 m djup, har blå lera observerats. En liten koncentration av fyra mellanstore stenar (0,04–0,06 m i diameter) har påträffats i lera, dock framkom inga tydliga nedgrävningar i profilväggen eller i schaktbotten. Har tolkats som en naturlig koncentration av stenar.
5	Schakt på berggrund	0,40	0,50	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Överst ca 0,07 m grästorv, därunder ett gulorange sandlager som blev avbruten av berggrunden i öster. Över berggrunden identifierades ett orangebrunt sandlager med inslag av rötter, och har tolkats som ett naturligt lager. Detta lager gick ungefär 16 m mot öster, och försvann under en brungrå siltblandad sandlager.
6	Schakt i skog	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Fyllning av brungrå siltblandad sand med ett flertal mellanstore stenar (0,11–0,20 m). Mängden av stenar ökar kraftigt mot öster och tolkas som rester efter bergsprängning.
7	Schakt i skog	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Schaktet innehöll samma fyllnadsmassor som schakt 6, dock även med inslag av grus vilket kan ha samband med bilvägens byggande.
8	Schakt i skog och på berggrund	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Schaktet innehöll samma fyllnadsmassor som schakt 7, inslaget av stenar är oförändrat. Efter ungefär 10 m observeras berggrunden vid 0,80 m djup, vilket ökar avsevärd i höjd för varje meter. Efter ungefär 23 m mot öster försvann berggrunden under ett ljusbrunt siltblandad sandlager.
9	Schakt i skog	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Överst 0,03 m grästorv, därunder fyllning av ljusbrunt siltblandad sand med ett fåtal stenar (0,5–0,11 m) och enstaka småsten. Mycket rötter har observerats i övre delen. Schaktet drogs över en äldre ledningsschakt för el. Vid ungefär 21 m öster försvann det ljusbruna lagret under ett orangebrunt sandlager.
10	Schakt i skog	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Schaktet innehöll ett orangebrunt sandlager med enstaka småsten. Schaktet gick strax norr om Fagervikboplatsen.
11	Schakt i skog	0,40	0,80	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Överst grästorv med store stenar, därunder gråbrun siltblandad grus med enstaka knytnäve-stora stenar och mycket rötter. Under detta observerats det orangebruna sandlagret från schakt 10. I schaktets östra del ändrades lägerföljen, där det gråbruna siltblandade gruslagret överlagras av ett grå homogent lerlager. Schaktet gick strax norr om Fagervikboplatsen.
12	Schakt i skog	0,40	0,60	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Överst grästorv, därunder ett grå homogent lerlager, vilket överlagrades av ett ljusgult siltblandad sandlager vid ungefär 5 m öster. Detta lager innehöll enstaka mellanstore stenar (0,04–0,08 m).
13	Schakt i skog	4,00	1,05	–	Beläget norr om bilvägen i Marmorbruksvägen. Överst 0,08 m grästorv, därunder ljusgult siltblandad sand med enstaka mellanstore stenar. Schaktet grävdes för starthål till bormaskin.
14	Styrd borring	–	–	–	Beläget söderut utmed Kalkungsvägen. Fiberledning drogs under den asfalterade bilvägen.
15	Schakt i asfalterad bilväg	0,40	0,80	–	Schaktet korsade bilvägen från schakt 14, och ansluter till schakt 16. Schaktet innehöll grå grus och har tolkats som fyllnadsmassor som har ditlagts i samband med bilvägens byggande.
16	Schakt vid vägkant	0,40	0,80	F886–938	Beläget sydöst om bilvägen i Kalkungsvägen, i den nordöstra delen av Fagervikboplatsen. Schaktet drogs intill det asfalterade bilvägen och innehöll siltblandad sand i skiftande färger, grått och rödbrun. Flera fynd som gropkeramiska skärvor och enstaka brända ben påträffades i schaktet, tillsammans med recenta fynd. Fynden framkom vid 0,12–0,35 m djup och låg utspridda över en sträcka på ca 30 m. Fyllningen i schaktet tolkades som ett omrört lager. I den östra delen av schaktet påträffades produktionsavfall från Marmorbruket.
17	Schakt vid vägkant	0,40	0,80	–	Beläget öster om bilvägen i Kalkungsvägen, i den östra delen av Fagervikboplatsen. Överst ca 0,02 m med grästorv, därunder ett ljusgult sandlager med ett fåtal större stenar (0,12–0,17 m).
18	Schakt vid vägkant	0,40	0,80	–	Beläget öster om bilvägen i Kalkungsvägen, i den östra delen av Fagervikboplatsen. Schaktet innehöll samma fyllnadsmassor som schakt 17.

Bilaga 2. Fyndtabell

Kontext	Fyndnr	Sakord	Material	Vikt (g)	Antal	Fyndomständighet	Fyndstatus	X	Y
Schakt 16	886	Keramik	Kärl	75	7	I omrört lager	–	6503370	582112
Schakt 16	887	Ben	Avfall	4,42	6	I omrört lager	–	6503370	582110
Schakt 16	928	Keramik	Kärl	22	2	I omrört lager	–	6503370	582109
Schakt 16	929	Keramik	Kärl	6	1	I omrört lager	–	6503370	582106
Schakt 16	930	Keramik	Kärl	15	3	I omrört lager	–	6503370	582104
Schakt 16	931	Bergart	Bearbetat	161,64	1	I omrört lager	Ej omhändertagen	6503370	582103
Schakt 16	932	Keramik	Kärl	16,4	2	I omrört lager	–	6503370	582103
Schakt 16	933	Keramik	Kärl	16	2	I omrört lager	–	6503370	582102
Schakt 16	934	Keramik	Kärl	11	2	I omrört lager	–	6503370	582101
Schakt 16	935	Keramik	Kärl	10	1	I omrört lager	–	6503369	582099
Schakt 16	936	Keramik	Kärl	22	2	I omrört lager	–	6503369	582097
Schakt 16	937	Järn	Spik	14,67	2	I omrört lager	Ej omhändertagen	6503369	582097
Schakt 16	938	Keramik	Kärl	19	2	I omrört lager	–	6503369	582097

Keramikregistrering och okulär analys av gropperamiska skärvor från Fagervik

Inledning

En sträcka inom den välkända Fagervikboplatsen undersöktes av Stiftelsen Kulturmiljövård under våren 2020. Lokalen har tidigare undersökts av Axel Bagge (1937) och det keramiska fyndmaterialet presenteras mycket grundläggande och överskådligt av Bagge (1951), en genomgång som är mycket betydande för studier av gropperamik i Sverige och i synnerhet i östra Mellansverige.

Ett tjugotal skärvor från lokalen har registrerats inom ramen för den nyligen utförda undersökningen och materialet består av såväl dekorerade som odekorerade bukskärvor med *porigt gods*. Inför arbetet med keramikmaterialet formulerades en frågeställning kring det aktuella materialets koppling till *Fagerviktypologin* (Bagge 1951).

Forskningsläge och bakgrund

Den omfattande publikationen, *Fagervik. Ein Rückgrat für die Periodeneinteilung der Ostschwedischen Wohnplatz - und Bootaxtkulturen aus dem Mittelneolithikum. Ein Vorläufige Mitteilung* av Axel Bagge (1951) utgör vid sidan om *Säterkronologien* (Almgren 1906) grunden till forskningen på gropperamik i Sverige. Volymen är en omfattande genomgång av skärvorna som påträffats inom den aktuella lokalen och de stratigrafiska relationerna inom densamma. Det gedigna arbetet har medfört att den arkeologiska keramikbestämningspraktiken i stor utsträckning utgår från Bagges Fagerviktypologi (Fagervik I-V; 1951) framför andra, och återfinns ofta i arkeologiskt relevant litteratur och i bearbetningar av gropperamiskt fyndmaterial.

Den gropperamiska kulturen dateras till c:a 3300-2300 f. Kr och i östra Mellansverige är det keramiken som är avgörande för definitionen av denna stenåldersgrupp, att jämföra med spånspetsar i Västsverige (Edenmo *et al* 1997; Å. M. Larsson 2009: 55-57). De gropperamiska kärl som påträffas i östligt mellansvenska kontexter är av varierande storlek och är generellt koniska till formen med en mer eller mindre markerad skuldra (karinerad) som avslutas i en avsnörpt kärlform upp mot hals och mynning (se Pappmehl-Dufay 2006 för mer detaljerad beskrivning).

Keramikkarl dekorerar med gropar under hela neolitikum men de är i synnerhet närvarande och tydligt artikulerade på gropperamiken. Enstaka gropar förekommer som dekorelement på dessa kärl men de är absolut vanligast applicerade i horisontella band direkt under mynningen, på halsen eller direkt under skuldra/på bukranden. Geometriska mönster i form av sk. *hängande trianglar* (jfr. Åby; Runesson & Kihlstedt 2017), *fiskbensmönster* eller *raka linjer/kamstreck* är också vanligt förekommande (se även Pappmehl-Dufay 2006; Å. M. Larsson 2009). En annan mycket tydlig karaktäristik för gropperamik är det *poriga godset* vilket är en direkt konsekvens av magringmedlet. Kärlen är i stor utsträckning magrade med kalkhaltigt material (ben, snäckskal, calcit) som lakas ut postdepositionellt och lämnar därmed hålrum i leran, varför skärvorna får ett porigt utseende idag. Gropperamik är till skillnad från andra neolitiska keramikmaterial magrad på detta vis, men det betyder samtidigt inte att gropperamik enbart är magrad med kalkhaltigt material, magring med mineraliekorn förekommer också, sk. *fast gods*. Emellertid är det poriga godset starkt förknippat med gropperamik och den gropperamiska kulturens utbredning i östra Mellansverige. Tillverkningen av kärlen sker genom ringling/rullning och i huvudsak genom sk. *N-teknik* eller *U-teknik*, där N-teknik hör till den vanligare (se Stilborg; 2002: 21–22 för en mer detaljerad beskrivning).

Bagge (1951) beskriver materialet från platsen kronologiskt, och resonemangen bygger som ovan nämnt på kontexter som återfinns inom Fagerviklokalen. Typologin spänner över lång tid där *Fagervik I* representerar *trattbägarkeramik* och *Fagervik V* representerar *stridsyxekeramik* (Bagge 1951; Hallgren 2008:136). *Fagervik II-IV* representerar därmed en gropperamisk horisont med kärldekor

och former som ofta återfinns på groppkeramiska lokaler. Emellertid har Bagges typologi på senare år debatterats och delvis raserats genom ¹⁴C-dateringar av organiskt material i nära anslutning till skärvor från de specifika Fagervikfaserna. Med det vid handen representerar *Fagervik II* en övergångsfas från tidigare hantverkstraditioner (jfr. Hallgren 2008; Edenmo *et al.* 1997: 136, 169, 183f; Olsson 1996:441) och *Fagervik III* en fas med rikligt applicerade dekorelement på valda delar av kärlet med tydliga ramar för hantverket; Fagervik III beskrivs ibland i termer av *typisk groppkeramik*. Fagervik IV representerar en senare hantverksfas också den med riklig dekor men ofta kärltäckande och med mindre tydliga hantverksramar.

Fagervik V är kort sagt stridsyxekeramik eller skärvor av den så kallade *tredje gruppen* som är en keramiktyp som uppträder främst i groppkeramiska kontexter med tydliga influenser från stridsyxekeramiken (jfr. Graner & Å. M. Larsson 2004).

Metod och frågeställningar

Skärvorna har okulärt bestämts och därefter registrerats avseende gods-, kärll- och dekortyp, tjocklek, vikt och antal. Som grund till bestämningarna ligger Bagge (1951), Pappmehl-Dufay 2006 och Å. M. Larsson 2009. Bedömningarna av skärvorna har genomförts okulärt, även bestämning av kärlluppsygnadsteknik och godstyp. Bestämningarna av keramikmaterialet har registrerats och bearbetats i *Intrasis*. En tyngdpunkt har lagts vid att bestämma skärvorna i enlighet med Fagerviktypologin; *hur korrelerar materialet med Fagervikstypologin som framlägges i Bagge (1951)?*

Resultat

Totalt 24 skärvor har registrerats med en sammanlagd vikt av 212,4g (0,2kg) där tjockleken på skärvorna varierar mellan 3mm och 11mm. Dekoren domineras av groprader och fiskbensmönster och en av skärvorna utmärker sig som avvikande från resten av materialet.

Godstyp

Materialet består uteslutande av porigt gods, det innebär att de keramiska kärnen var magrade med ett kalkhaltigt material, mest troligt snäckskal, eller kalcit som har lakats ur postdepositionellt. Samtliga registrerade skärvor har inslag av glimmer i varierande grad. Att benämna gods som *porigt* respektive *fast* är vanligt förekommande vid diskussioner av keramik från neolitikum och synnerhet groppkeramik. Skärvorna bedöms vara tillverkade i en väl genomförd N-teknik.

I sammanhanget bör det nämnas att en mindre skärva (fnr. 10) avviker från de övriga skärvorna. Godset bedöms delvis vara kalkmagrat samtidigt som leran är fint magrad i övrigt. Skärvan har dessutom ett mörkare centrum och ett ljusare, gul-rött yttre som vittnar om en snabb bränning i oxiderande miljö, att jämföra med det övriga materialet som har tjockare kärllväggar men som är helt genombrända, också de i oxiderande miljö.

Form

De groppkeramiska kärnen är tunna (6,3–11,2mm) med en sammanlagd vikt på 212g och domineras av bukskärvor, följt av skulder-, hals- och till sist mynningskärvor. Ett tiotal skärvor är av en storlek som har gjort det möjligt att identifiera flera kärldelar inom samma skärva. De identifierbara kärldelarna har i de fall det förekommer flera, registrerats (se tabell 1), men beskrivs i denna text i enlighet med den kärldel som förekommer högst upp i kärilmorfologin enligt följande: mynning, hals, skuldra, buk och botten. Det innebär att om det har varit möjligt att identifiera såväl mynning som hals och skuldra på en skärva faller likväl skärvan inom gruppen mynningskärvor i den här texten.

I synnerhet två skärvor (fnr.9 och fnr.12) är anmärkningsvärt välgjorda vad gäller form men också dekor (se nedan). Skärvorna kan vara del av samma kärll men saknar tydlig passning. Det rör sig om en mynningskärvor (fnr.12) där mynningen sluttar svagt inåt för att avslutas med en inåtgående läpp,

halsen är närmast rak med en svagt utåtgående avslutning mot en ev. skuldra. Den andra skärvan (fnr.9), har ett svagt inåtsluttande halsparti följt av en skarpt avsatt skuldra och närmast rak bukvägg.

Figur 1. Fnr. 9. Skärva med fiskbensmönster. Foto: Sigourney Nina Navarro

Figur 2. Fnr. 10. Skärva med raka tandintryck. Foto: Sigourney Nina Navarro.

Dekor

Av totalt 24 skärvor är lite mer än hälften (13st) skärvor dekorerade, de resterande skärvorna (11 st) är odekorerade. Det dekorerade keramikmaterialet domineras av såväl *grop-/groprader* (5st) som *fiskbensmönster* (5st). Vad gäller de fiskbensmönstrade skärvorna har majoriteten dekorerats med kamliknande dekoreringsverktyg. I flera fall är den kamliknande dekoren tydligt applicerad med hjärtmussla (*Cardium*) som är mycket lik en kam när den används som keramikdekoreringsverktyg, om än något böjd. De karaktäristiska groparna förekommer i form groprader på flera skärvor, en skärva har en enstaka grop. På tre skärvor förekommer fiskbensmönster och groprader på samma skärva, vilket är vanligt inom gropkeramik.

Figur 3. Fnr. 12. Skärva med fiskbensmönster med grop. Foto: Sigourney Nina Navarro

Två skärvor (fnr.9 och fnr.12) är anmärkningsvärt välgjorda vad gäller form (se ovan) men också dekor. Dekoren på dessa skärvor (fiskbensmönster med kam) är en av de mest noggrant applicerade i hela det registrerade materialet.

En skärva dekorerad med fem rader av halvmånformiga intryck avgränsade nedåt av horisontella, sneda kamintryck och utmärker sig dekormässigt i materialet. Ytterligare en skärva (fnr.10; se ovan) bör omnämnas här, den är mycket tunn och är dekorerad med glesa, vertikala tandintryck.

Figur 4. Fnr. 16. Skärva med halvmånformiga intryck. Foto: Sigourney Nina Navarro

Diskussion

Det registrerade materialet är i sin helhet influerat av gropperamisk hantverkstradition, även om en skärva utmärker sig i materialet (se nedan). Godstyp, form och dekor är tydligt av Fagervik III-typ. Tydligt och noggrant formspråk är de två viktigaste faktorerna i denna bestämning, där avsatta skuldror och fiskbensmönster med kam och groprad är mest övertygande. De registrerade skärvorna från lokalen bär trots det ringa antalet vittne om en gott och väl förankrat hantverk i gropperamisk och därmed mellanneolitisk tradition.

En skärva med halvmånformiga intryck kan ev. vara del av ett större dekorsammanhang som endast blir tydlig på större, alt. genom flera skärvor från samma kärl, dvs. en hängande triangel. Detta hör hemma i Fagervik III och är i synnerhet förknippat med den närliggande lokalen Åby, också den vid Bråviken, Östergötland.

Den skärva som utmärker sig tydligast i materialet är fnr 10 och representerar mest troligt tredje gruppen. Till att börja med är den mycket liten och all tolkning av den är därför relativt men formmässigt har den tydliga kopplingar till stridsyxekeramik, det gäller även dekoren. Godset består av fin lera magrad med enstaka kalkhaltiga magringskorn, med andra ord ett gods typiskt för stridsyxekeramik inblandat med magringsmedel kopplat till gropperamisk, vilket i sin tur är en karaktäristika för den sk. tredje guppen. Även ett mörkare centrum i ett i övrigt oxiderat kärl är också det förekommande inom stridsyxekeramik.

Slutligen har den aktuella undersökningen, om än begränsad i sin utsträckning, alstrat material som korresponderar väl med Fagervik III med ett troligt inslag av tredje gruppen, kort sagt ett intressant fyndmaterial som kan förväntas framkomma inom sagda sträckning,

Referenser

- Almgren, O. 1906. Stenåldersboplatsen vid Säter i Kvarsebo socken. *Fornvännen* 1:1–19.
- Bagge, A. 1937. Stenåldersplatsen vid Fagervik i Krokeks socken. *Östergötlands fornminnesföreningstidskrift* 1937.
- Bagge, A. 1951. Fagervik. Ein Rückgrat für die Periodeneinteilung der Ostschwedischen Wohnplatz - und Bootaxtkulturen aus dem Mittelneolithikum. Ein Vorläufige Mitteilung. *Acta Archaeologica XXII:57-118*.
- Edenmo, R., Larsson, L., Nordquist, B & Olsson, E. 1997. Gropkeramikerna – fanns de? Materiell kultur och ideologisk förändring. I: Larsson, M. & Olsson, E. (red.). *Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar, skrifter 23.
- Graner, G. & Larsson, Å.M. 2004. Tredje gruppen och andra blandformer. Keramiska traditioner och strategier vid slutet av mellanneolitikum, in J. Holm (ed.) *Neolitiska nedslag. Arkeologiska uppslag. Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 59*. ss. 107- 140. Stockholm. Riksantikvarieämbetet.
- Hallgren, F. 2008. Identitet i praktik. Lokala, regionala och överregionala sociala sammanhang inom nordlig trättbägarkultur. *Coast-to-Coast books* No. 17. Uppsala.
- Stilborg, O. 2002. Uppbyggnadsteknik. I: Lindahl, A., Olausson, D., Carlie, A. (red.) *Keramik i Sydsverige, en handbok för arkeologer*. Keramiska forskningslaboratoriet i Lund.
- Larsson, Å. M. 2009. *Breaking and Making Bodies and Pots. Material and Ritual Practices in Sweden in the third Millenium BC*. Aun 40. Uppsala universitet. Department of Archaeology and Ancient History.
- Olsson, E. 1996. Neolitikum i Stockholms län – källmaterial och forskningsläge. I: P. Bratt (red.) *Stenålder i Stockholms län*. Stockholm.
- Papmehl-Dufay, L., 2006. *Shaping an identity. Pitted Ware pottery and potters in southeast Sweden*. Theses and papers in scientific archaeology 7. Stockholm.
- Runesson H, och Kihlstedt B. 2017. *Åby. En klassisk gropkeramisk lokal i det inre av Bråviken. Arkeologisk undersökning*. Stiftelsen Kulturmiljövård. Rapport 2017:28. Västerås 2018.

Tabell 1. Fyndtabell över de registrerade skärvorna från den aktuella undersökningen.

Intrasisid	Fnr	Antal	Vikt (g)	Tjocklek (mm)	Gods	Kärntyp 1	Kärntyp 2	Kärntyp 3	Anmärkning	Dekor	Dekortyp
200014	1	1	12	7,6	Porigt (glimmer)	Skuldra	Buk	-		x	Groprad
200016	2	1	15	9,08	Porigt (glimmer)	Skuldra	Buk	-		x	Groprad
200017	3	1	11	7,8	Porigt (glimmer)	Buk	Botten	-		x	Sneda kamintryck
200018	4	4	37	11,2	Porigt (glimmer)	Buk	-	-		-	-
200019	5	2	22	7,6	Porigt (glimmer)	Buk	-	-		-	-
200020	6	1	6	6,5	Porigt (glimmer)	Buk	-	-		x	Groprad
200021	7	1	6	9,8	Porigt (glimmer)	Skuldra	-	-		-	-
200022	8	2	9	10,35	Porigt (glimmer)	Buk	-	-		-	-
200023	9	1	16	9,14	Porigt (glimmer)	Hals	Skuldra	Buk		x	Fisken m kam
200024	10	1	0,4	3,37	Porigt (glimmer)	Skuldra	-	-	ev. Tredje gruppen	x	Raka tandintryck
200025	11	2	16	7,69	Porigt (glimmer)	Buk	-	-		-	-
200026	12	1	7	8,74	Porigt (glimmer)	Mynning	Hals	Skuldra		x	Fisken m kam Groprad
200027	13	1	4	8,04	Porigt (glimmer)	Hals	Skuldra	-		x	Fisken m kam Groprad
200029	15	1	10	8	Porigt (glimmer)	Mynning	Hals	Skuldra		x	Groprad Fisken, med raka streck
200030	16	1	8	6,29	Porigt (glimmer)	Skuldra	Buk	-		x	Sneda kamintryck Halvmånformiga intryck
200031	17	1	14	10,1	Porigt (glimmer)	Buk	-	-		x	Fisken m kam
200032	18	1	12	9,97	Porigt (glimmer)	Buk	Botten	-		-	-
200033	19	1	7	7,5	Porigt (glimmer)	Hals	Skuldra	-		-	-
Totalt:	-	24	212,4	-	-	-	-	-		-	-